

กระบวนการถ่ายทอศหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านหนองปลาทอง
อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

จากการกำเนิดและการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องจักสานบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา นับตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงปัจจุบัน ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 เรื่อง การกำเนิดและการดำรงอยู่ของหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ย่อมเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ชาวบ้านหนองปลาทองได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับหัตถกรรมเครื่องจักสานมาจากชาวลาวพวนอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย นับตั้งแต่ชาวลาวพวนได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านหนองปลาทอง และสืบสกุลกันต่อมาจนเป็นชาวบ้านหนองปลาทอง อันเป็นสาเหตุให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสานได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอศหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านหนองปลาทอง จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาเกี่ยวกับเครื่องจักสานของบ้านหนองปลาทอง เป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาของชาวลาวพวนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านหนองปลาทอง และได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาในการจักสานจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านหนองปลาทอง ในปัจจุบัน

ผู้วิจัยจึงศึกษากระบวนการถ่ายทอศหัตถกรรมเครื่องจักสานในประเด็นหลักที่มีความต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในหัวข้อต่อไปนี้

1. แหล่งความรู้ในการถ่ายทอศหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
2. ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
3. วิธีการถ่ายทอศหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ที่มีผลต่อการถ่ายทอดหัตถกรรม เครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองป่าทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัด ฉะเชิงเทรา

การศึกษาคังกล่าว มีรายละเอียดดังนี้

สถานภาพของผู้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดการทำหัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นหญิง 11 คน และเป็นชาย 1 คน มีอายุตั้งแต่ 24 ปี จนถึงอายุ 73 ปี มีการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 1 คน โดยการเรียนและ สอบเทียบจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน, ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 1 คน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 7 คน ไม่ได้รับการศึกษา จำนวน 3 คน ทั้งนี้เป็น เพราะในสมัยก่อน หมู่บ้านนี้ยังไม่มีการศึกษาโรงเรียน

อาชีพหลักของผู้ให้สัมภาษณ์คือ การทำนา และอาชีพของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ก็มีการทำนาเป็นอาชีพหลักเช่นกัน และยังมีอาชีพรองคือ การจักสาน ซึ่งระยะเวลา ในการทำเครื่องจักสานจะมีตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไปจนถึง 73 ปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอายุของผู้ทำ จักสาน ถ้าอายุน้อย เวลาการทำเครื่องจักสานจะน้อย ถ้าอายุมาก เวลาการทำ เครื่องจักสานจะมากไปค่าย

รายได้ของครอบครัวจากการประกอบอาชีพหลัก จะมีตั้งแต่รายได้นีละ 15,000 บาทจนถึง 80,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่ามีที่นาและสภาพดินฟ้าอากาศ ถ้า ปีใดฝนตกชุก การทำนาได้ผลดี ถ้าปีไหนแห้งแล้งหรือน้ำท่วม ปีนั้นก็จะประสบภาวะ ขาดทุน ต้องอาศัยรายได้จากการจำหน่ายเครื่องจักสาน ซึ่งมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 1,250 บาท ในการซื้อสิ่งของจำเป็นในการเพาะปลูกครั้งต่อไป เช่น ซื้อปุ๋ย ซื้อ ยาฆ่าแมลง

ที่อยู่อาศัยของผู้ให้สัมภาษณ์จะเป็นบ้านไม้ มีพื้นที่ใช้สอยที่ทำเครื่องจักสาน ประมาณ 15 - 30 ตารางเมตร ซึ่งในการทำ บางบ้านจะทำบริเวณใต้ถุนบ้าน บางบ้านก็จะอาศัยบริเวณข้าง ๆ บ้าน ในกรณีที่เป็นบ้านชั้นเดียว ยกพื้นต่ำ และ ทุกบ้านจะมีไฟฟ้าใช้ จึงมีเครื่องอำนวยความสะดวกหลายอย่าง เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม เตาเร็ก หม้อหุงข้าวไฟฟ้า

ตารางที่ 3 การถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานของบ้านหนองปากทอง อำเภอพนมสารคาม
จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผู้ให้สัมภาษณ์ (ภูมิปัญญาชาวบ้าน)	ได้รับการถ่ายทอด	ท่วงวิธีการ	ถ่ายทอดต่อ	ท่วงวิธีการ
นางแดงอ่อน ถนนมสุข	- แม่และพี่ - เพื่อนบ้าน	- บอกเล่าและให้ ฝึกทำ ไม่มีการจก เป็นลายลักษณ์ อักษร - เตรียมทอกไปเอง ผู้สอนจะบอกเล่า ท่วงปากและบาง ครั้งจะทำให้ดูท่วง	- เพื่อนบ้าน	- บอกเล่าและให้ ทำให้ดู
นางทองนุ่น อุ่นทวงศ์	- พ่อ - เพื่อนบ้าน	- ให้คำแนะนำแล้ว ลงมือสานตามคำ แนะนำ เป็นการ สอนตัวต่อตัว - รวมกลุ่มกันทำ เครื่องจักสานถ้า ตรงไหนทำไม่ได้ ก็ถามเลย	- บุตรหลานใน ครอบครัว - เพื่อนบ้าน	- สอนโดยการ บอกเล่าและ ให้ลงมือปฏิบัติ - รวมกลุ่มกันทำ ลงมือทำพร้อม กัน
นางบุญมี เฉียงไต้	- พ่อและแม่	- สั่งเกตและจกจำ ถึงเวลาทำได้เอง หรือไปซื้อเครื่อง จักสานเก่า ๆ ดู แล้วทำแบบฝึกฝน ไปเรื่อย ๆ	- บุตรในครอบครัว	- การบอกเล่า และให้ฝึกทำ ไปพร้อมกัน บางครั้งให้ทำ เองโดยคอย แนะนำอยู่ ใกล้ ๆ

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ผู้ให้สัมภาษณ์ (ภูมิปัญญาชาวบ้าน)	ได้รับการถ่ายทอด	ค่ายวิธีการ	ถ่ายทอดต่อ	ค่ายวิธีการ
นางบุญมี เติงไค้	- หลาน	- สังเกตรูปแบบ เครื่องจักสาน แล้วทดลองสาน ตามแบบ	- นักเรียน	- ทำไปพร้อม ๆ กับนักเรียน และดูความ ถูกต้อง
นางแพง คันเฮง	- พ่อ - เพื่อนบ้าน - วิทยากรต่างหมู่บ้านจาก ก. บ้านซ่ง อ. พนมสารคามและ จ. ชลบุรี	- สังเกตแล้วทำตาม ทรงไหน ทำไมได้ก็ถาม พ่อซึ่งพ่อจะบอก ให้หมด - รวมกลุ่มกันทำ ศึกษาค้นคว้า ก็ถามทันที - ให้ดูเครื่องจัก สานที่ทำเสร็จ แล้วอธิบายวิธีทำ ให้ผู้เรียนปฏิบัติ เองและนำผล งานไปส่งผู้สอน	- ญาติพี่น้องและ บุตรหลาน - เพื่อนบ้านและ บุคคลในหมู่บ้าน - บุคคลต่างหมู่บ้านใน อ. พนมสารคาม ได้แก่ บ้านเลื้อ บ้านแหลมไม้ศรี ค. ทองแหน ค. เมืองเก่า - นักเรียน	- การบอกเล่า และการฝึก ปฏิบัติ - รวมกลุ่มกันทำ ศึกษาค้นคว้า ก็ถามกัน - ให้นำไม้ไผ่มา เอง เริ่มสอน การจักตอกการ สานลายโดยทำ ไปพร้อม ๆ กัน - ทำไปพร้อม ๆ กันและดูความ ถูกต้อง
นายแพงกี โอสถานนท์	- พ่อและแม่	- ทดลองทำโดยได้ รับคำแนะนำจาก พ่อแม่	- บุตรหลานใน ครอบครัว	- ทำให้ดูและให้ ทำตามแบบ

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ผู้ให้สัมภาษณ์ (ภูมิปัญญาชาวบ้าน)	ได้รับการถ่ายทอด	ค่ายวิธีการ	ถ่ายทอดต่อ	ค่ายวิธีการ
นางมยุรา เพ็งบุปผา	- ย่าและแม่ - เพื่อนบ้าน	- ทดลองทำโดยได้ รับคำแนะนำจาก พ่อแม่ - รวมกลุ่มผู้เรียน แล้วสอนโดย การปฏิบัติ	- เพื่อนบ้าน	- ปฏิบัติไปพร้อม กับผู้เรียนถ้า ศึกษาค้นคว้า ตามได้ทันที
นางมุล ยะหัตตะ	- พ่อ	- สอนโดยการบอก เล่าและทำไป พร้อม ๆ กัน	- บุตรหลาน ภายใน ครอบครัว	- บอกเล่าด้วย ถ้อยคำสั้น ๆ และให้ทำไป พร้อม ๆ กัน
นางมอน ศิริบุปผา	- พ่อ - เพื่อนบ้าน	- นำคอกที่มีอยู่ แล้วมาสอนโดย วิธีการบอกเล่า และทำไปพร้อม กัน - รวมกลุ่มกันทำ ถ้าทำตรงไหน ไม่ได้ก็ถามกัน	- บุตรหลาน ภายใน ครอบครัว - เพื่อนบ้าน	- บอกเล่าด้วย ถ้อยคำสั้น ๆ และมีการปฏิบัติ - ทำไปพร้อม ๆ กัน ตรงไหนทำ ไม่ได้ก็ใช้วิธี การบอกเล่า ตรงนั้นเลย
นางละออง คำซ่า	- แม่และพี่	- โดยการบอกเล่า และทำไปพร้อม กัน	- เพื่อนบ้าน	- การบอกเล่า และรวมกลุ่ม กันทำ

ผู้ให้สัมภาษณ์ (ภูมิปัญญาชาวบ้าน)	ได้รับการถ่ายทอด	ด้วยวิธีการ	ถ่ายทอดต่อ	ด้วยวิธีการ
นางลาวรรณ ไอสถานนท์	- พ่อแม่และน้ำ	- ทกลองทำ ครง โหนด่าไม้ไค้ก็ ตามผู้ใหญ่ในบ้าน ซึ่งให้คำแนะนำ และในบางครั้ง ก็สานให้ดู	- บุตรหลานใน ครอบครัว	- การบอกเล่า พร้อมกับการปฏิบัติ โดยทำไปพร้อม ๆ กัน
น.ส.วาสนา อุณหวงศ์	- พ่อและแม่	- โดยการสังเกต แล้วทกลองสาน	- เพื่อนบ้าน	- รวมกลุ่มกันทำและ ทำไปพร้อม ๆ กัน
นางเอ็นดู หอมนิยม	- พ่อและแม่	- สอนตัวทอตัวไข อุปกรณ์ที่มีอยู่ สานไปเรื่อย ๆ แล้วฝึกทำจน เกิดความชำนาญ	- เพื่อนบ้าน และบุคคล ในหมู่บ้าน	- การสาธิตและ ปฏิบัติไปพร้อมกับ ผู้เรียนศึกษาค้น ไหนดตามได้เลย
	- เพื่อนบ้าน	- รวมกลุ่มกันทำ ครง โหนด่าไม้ไค้ ก็ตามกัน	- บุคคลต่าง หมู่บ้านใน อ.พนมสาร คาม บ้านเลื้อ บ้านแหลมไม้ ศรี ค.หนองแหน ค.เมืองเก่า	- สอนโดยให้หน้าไม้ ไผ่มาเองและ เริ่มตั้งแต่จักทอก เสร็จแล้วจะสอน สานลายโดยสาน ไปพร้อม ๆ กัน

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ผู้ให้สัมภาษณ์ (ภูมิปัญญาชาวบ้าน)	ได้รับการถ่ายทอด	ช่วยวิธีการ	ถ่ายทอดต่อ	ช่วยวิธีการ
นาง เอ็นดู หอมนิยม	- วิทยากรต่างหมู่บ้าน จาก ท.บ้านช่อง อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา และ อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี	- ให้อุปกรณ์จักสาน ที่ทำเสร็จแล้ว อธิบายวิธีทำให้ ผู้เรียนปฏิบัติเอง และนำผลงานไป ส่งผู้สอน	- เพื่อนบ้าน	- สอนโดยการ ปฏิบัติไป พร้อม ๆ กัน

จากตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่า การถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองปลาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวมากที่สุด รองลงมาได้แก่ เพื่อนบ้าน โดยได้รับการถ่ายทอดช่วยวิธีการบอกเล่าด้วยวาจา ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมทั้งปฏิบัติให้อุปกรณ์เป็นตัวอย่าง หรือปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ผู้เรียนใช้วิธีการทดลองทำ สังเกต ชักถาม หรือทำไปพร้อม ๆ กัน และมีการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญในที่สุด

นอกจากจะเป็นผู้รับการถ่ายทอดแล้ว ยังสามารถถ่ายทอดให้แก่บุคคลในครอบครัว เพื่อนบ้าน ช่วยวิธีการที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ การบอกเล่า การฝึกปฏิบัติ ทำให้ดู และในบางครั้งจะทำไปพร้อม ๆ กับผู้เรียนเช่นกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4 กระบวนการถ่ายทอดทัศนคติกรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทอง
อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

แหล่งความรู้	ผู้ถ่ายทอด	ผู้รับการถ่ายทอด	วิธีการถ่ายทอด
ครอบครัว	- พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา - เพื่อนบ้าน	- ลูกหลาน - เพื่อนบ้าน	- การสังเกต การทดลอง การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริงและ การฝึกหัดฝึกฝนด้วย ตนเอง เลียนแบบ บอกเล่าด้วยปากและ ปฏิบัติจริง
หน่วยราชการ - ศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียน - กรมการพัฒนา ชุมชน	- วิทยากรต่างหมู่บ้าน - วิทยากรต่างหมู่บ้าน	- ชาวบ้านหนองป่าทอง อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา	- อธิบายวิธีการทำและ ให้ผู้เรียนทำไป พร้อม ๆ กัน
โรงเรียน	- วิทยากรในหมู่บ้าน	- นักเรียนในโรงเรียน บ้านหนองป่าทอง อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา	- อธิบายวิธีการทำ ผู้สอนทำไปพร้อมกับ ผู้เรียน

จากตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดทัศนคติกรมพื้นบ้าน
เครื่องจักสานจะประกอบไปด้วย แหล่งความรู้ ผู้ถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอด และ
วิธีการถ่ายทอด ทั้งนี้รายละเอียดต่อไปนี้

1. แหล่งความรู้ในการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น
บ้านหนองป่าทอง อำเภอนมสรวง จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์หัตถกรรมเครื่องจักสาน ซึ่งสืบสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างต่อเนื่องนั้น สิ่งจำเป็นในกระบวนการถ่ายทอดความรู้จะต้องมีแหล่งความรู้ สำหรับแหล่งความรู้ในการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทอง อำเภอนมสรวง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีดังต่อไปนี้

1.1 ครอบครัว จากการสำรวจสภาพพื้นฐานของบ้านหนองป่าทอง อำเภอนมสรวง จังหวัดฉะเชิงเทรา และการสัมภาษณ์ประชาชนในหมู่บ้านปรากฏว่า ในปัจจุบันชาวบ้านหนองป่าทองประกอบอาชีพจักสานเป็นอาชีพรองจากการทำนา มีจำนวนถึง 100 ครอบครัว จากจำนวนครัวเรือน 185 ครัวครัว¹ และบ้านแต่ละหลังจะมีพื้นที่สำหรับใช้เป็นที่จักสาน มีเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระจง ลอบ ไช ตะกร้า ตะลอม ซึ่งชาวบ้านทำไว้ใช้เอง

จะเห็นได้ว่า เมื่อครอบครัวมีการทำเครื่องจักสานไว้ใช้เอง แสดงว่า บ้านเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจจะศึกษาค้นคว้าเอกลักษณ์ของ แดงอ่อน ถนอมสุข สมาชิกกลุ่มจักสาน กล่าวว่า "ในเวลาเย็น จะมานั่งคุยแม่सानกระจง ตะกร้า ที่ใต้ถุนบ้านทุกวัน"²

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สัมภาษณ์ วิชาญ สมบูรณ์ยิ่ง, ผู้ประสานงานการศึกษาณโรงเรียนอำเภอนมสรวง จังหวัดฉะเชิงเทรา, 19 พฤศจิกายน 2537.

²สัมภาษณ์ แดงอ่อน ถนอมสุข, อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอนมสรวง จังหวัดฉะเชิงเทรา, 1 มกราคม 2538.

ทองนุ่น อุ่นทวงศ์ สมาชิกกลุ่มจักสานเล่าว่า "ในเวลาว่าง พ่อจะมานั่งสานที่ไต้ถุนบ้าน บางครั้งก็สานไต้คันไม้" 3

บุญมี เฉียงไต้ เล่าว่า "ชอบมานั่งดูพ่อทำเครื่องจักสานในตอนเย็น ๆ" 4

แพง คันเฮง เล่าว่า "เรียนการทำเครื่องจักสานจากพ่อ โดยใช้เวลารว่างหลังจากการทำงาน และยังได้ไปเรียนเพิ่มเติมจากน้าอีกด้วย" 5

แพงคี โอสถานนท์ กล่าวว่า "ก็เรียนในบ้านนั่นแหละ เย็น ๆ พ่อแม่จะมานั่งสานกระบุง ตะกร้า ก็เลยเรียกมาช่วยทำ" 6

มูล ยะหัตตะ กล่าวว่า "เวลาพ่อต้องการเครื่องจักสานชนิดใด ก็จะไปนั่งสานเอง ไม่ค่อยไปซื้อ" 7

มยุรา เฟ็งบุปผา กล่าวว่า "เวลาไปบ้านญาติ เช่น บ้านนุ้ยย่า จะเห็นย่านั่งสานเครื่องจักสานไว้ใช้เอง" 8

เอ็นดู หอมนิยม กล่าวว่า "ในเวลาว่าง แม่ก็จะมานั่งสานพัด หมวก เพื่อเอาไว้ใช้เอง บางครั้งก็นั่งสานไต้คันไม้ บางครั้งก็สานไต้ถุนบ้าน" 9

3 สัมภาษณ์ ทองนุ่น อุ่นทวงศ์, อายุ 73 ปี บ้านเลขที่ 75 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 1 มกราคม 2538.

4 สัมภาษณ์ บุญมี เฉียงไต้, อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 80 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 25 ธันวาคม 2537.

5 สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, อายุ 63 ปี บ้านเลขที่ 118 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 25 ธันวาคม 2537.

6 สัมภาษณ์ แพงคี โอสถานนท์, อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 135 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 19 พฤศจิกายน 2537.

7 สัมภาษณ์ มูล ยะหัตตะ, อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 89 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 19 พฤศจิกายน 2537.

8 สัมภาษณ์ มยุรา เฟ็งบุปผา, อายุ 31 ปี บ้านเลขที่ 116 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 19 พฤศจิกายน 2537.

9 สัมภาษณ์ เอ็นดู หอมนิยม, อายุ 34 ปี บ้านเลขที่ 116/1 หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 1 มกราคม 2538.

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ครอบครัวจะเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่ใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในค่าน้ำหนักกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองปลาทอง ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ดังคำบอกเล่าของ นายฉวีล ยะหัตตะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ว่า

...การสานเครื่องจักสานนั้น ชาวบ้านจะทำกันที่บ้าน โดยได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ พ่อแม่ก็ได้รับการถ่ายทอดจากปู่ย่า ตายาย ต่อ ๆ กันมา ซึ่งชาวบ้านหนองปลาทองจะได้รับความรู้จากครอบครัวมากที่สุด...¹⁰

1.2 หน่วยราชการ ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอด ในค่าน้ำหนักกรรมเครื่องจักสานของหมู่บ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากจะได้รับการถ่ายทอดการจักสานจากครอบครัวแล้ว ชาวบ้านหนองปลาทองยังได้รับการถ่ายทอดความรู้จากแหล่งความรู้ที่เป็นบุคคลจากหมู่บ้านอื่นอีกด้วยโดยผ่านทางหน่วยราชการ ได้แก่ กรมพัฒนาชุมชน และศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยในปี พ.ศ. 2526 กรมพัฒนาชุมชน ให้ความช่วยเหลือในการหาความรู้เพิ่มเติม ดังคำบอกเล่าของ นางแพง คันเฮง ว่า

...กรมพัฒนาชุมชนได้เชิญผู้เชี่ยวชาญทางค่าน้ำหนักกรรมจักสานจากอำเภออื่น มาให้ความรู้เพิ่มเติม แต่ต้องไปเรียนเอง เพื่อจะได้นำความรู้ที่ได้มาพัฒนารูปแบบเครื่องจักสานที่ทำอยู่ เมื่อทำได้แล้วจะขายได้เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง...¹¹

ซึ่งในครั้งนั้น มีชาวบ้านหนองปลาทองได้เข้ารับการอบรมจำนวน 2 คน ได้แก่ นางแพง คันเฮง และนางเอื้อง หอมนิยม ที่ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งคนทั้งสองได้ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า

¹⁰ สัมภาษณ์ ฉวีล ยะหัตตะ, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 18 พฤศจิกายน 2537.

¹¹ สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

...อยากไป เพราะจะได้นำความรู้ใหม่ ๆ ที่ยังไม่รู้ มาพัฒนาเครื่องจักสานในหมู่บ้าน ให้ดียิ่งขึ้น...¹²

นอกจากนี้ กรมพัฒนาชุมชนยังเป็นแหล่งความรู้โดยการนำเครื่องผ้าทอหวาย เครื่องจักตอก มาสาธิตและมอบให้กับชาวบ้านหนองป่าทองไว้ใช้ แต่ยังไม่ได้รับความนิยมนื่องจากยังมีคุณภาพที่ต่ำกว่าที่ต้องการ ไม่ได้ เช่น เครื่องผ้าทอหวายจะผ้าได้เพียง 4 เส้น ในขณะที่ผ้าทอด้วยมือจะได้ถึง 6 เส้น

ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นแหล่งที่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านหนองป่าทองอีกแห่งหนึ่ง โดยจัดโครงการพัฒนาอาชีพในหมู่บ้านหนองป่าทอง * ให้ใช้ความถนัดในการจักสาน ผลิตภัณฑ์ของออกมาเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว อันเป็นแนวทางในการปรับปรุงอาชีพ โดยนำไปศึกษาดูงานจากแหล่งความรู้อื่น ได้แก่ อำเภอพนัสนิคม และเมื่อไปแล้วกลับมาก็ได้นำความรู้ที่ได้รับมาใช้ประโยชน์ในหมู่บ้านตลอดไป เช่น ได้รับความรู้ในการทำกระดาษและตะเกียงไม้ไผ่ อันนำมาซึ่งงานอาชีพอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจากการสัมภาษณ์ นางบุญมี เฉียงไต้ ผู้ที่เคยเข้ารับการอบรม ได้ให้ความเห็นว่า "...การอบรมครั้งนี้ได้รับความรู้ใหม่ ๆ ได้แก่ การทำตะเกียงไม้ไผ่ การทำกระดาษลายดาว สามารถมาทำในหมู่บ้าน และส่งขายได้ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น..."¹³

จะเห็นได้ว่า หน่วยราชการเป็นอีกส่วนหนึ่งที่เป็นแหล่งความรู้และมีส่วนในการสืบทอดการทำเครื่องจักสานโดยการทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการนำแหล่งความรู้จากแหล่งหนึ่งไปอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เครื่องจักสานไม่สูญหายไป โดยหน่วยราชการที่เข้ามามีบทบาทในการเป็นตัวกลางของแหล่งความรู้ ได้แก่ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน และกรมพัฒนาชุมชน

¹² สัมภาษณ์ เอ็นดู หอมนิม, 1 มกราคม 2538.

* ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข

¹³ สัมภาษณ์ บุญมี เฉียงไต้, 1 มกราคม 2538.

1.3 โรงเรียน โรงเรียนบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา จะเป็นแหล่งความรู้อีกแหล่งหนึ่งที่นักเรียนจะได้รับความรู้จากครู และแหล่งความรู้ที่เป็นบุคคลจากในหมู่บ้าน

นับตั้งแต่โรงเรียนบ้านหนองปลาทองได้รับการก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ยังไม่มีการสอนการทำเครื่องจักสานอย่างจริงจังนัก จะสอนไปตามความสามารถของครู ซึ่งจะสอนงานसानขั้นพื้นฐานให้แก่ักเรียน สอนลាយง่าย ๆ เช่น ลายซีกหนึ่ง ลายซีกสอง ลายซีกสาม

แต่ในปัจจุบันนี้ได้มีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักการของหลักสูตรประถมศึกษา ปี พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เปิดโอกาสให้ทางโรงเรียนสามารถปรับและพัฒนาหลักสูตรขึ้นใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นได้จากจุดนี้ทางโรงเรียนใช้เป็นแนวทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยพิจารณาว่าในท้องถิ่นนั้น ต้องการให้ความรู้อะไรแก่นักเรียน ดังนั้น ทางโรงเรียนจึงต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทการเป็นผู้รู้ดี เชี่ยวชาญการสอนหนังสือ มาเป็นผู้ไม่รู้ และพร้อมที่จะเรียนจากชาวบ้านที่เป็นผู้รู้ โดยเชิญปราชญ์ชาวบ้านหรือบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาดำเนินการเรียนการสอน เพื่อให้ให้นักเรียนที่จบชั้นออกไป สามารถนำความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการประกอบอาชีพได้

ดังนั้น ทางโรงเรียนจึงได้เริ่มโครงการในการเชิญวิทยากร ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาให้ความรู้แก่นักเรียน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2535 โดยเชิญนางแพงคันเฮง และนางบุญมี เฉียงไต้ ไปสอนในโรงเรียน ซึ่งบุคคลทั้งสองเต็มใจที่จะไปให้ความรู้แก่นักเรียน โดยให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า ... "ก็ใจที่ได้ไปสอนนักเรียน ความรู้ที่มีอยู่จะได้ไม่หายไป จะได้มีการสืบทอดการทำเครื่องจักสานต่อไป และยินดีที่จะไปสอนตลอดไป" ...¹⁴

จะเห็นได้ว่า โรงเรียนก็เป็นแหล่งความรู้อีกแหล่งหนึ่งที่ถ่ายทอดความรู้โดยครูในโรงเรียน จะเป็นผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดความรู้ในการทำเครื่องจักสานให้แก่คนรุ่นหลัง เป็นการสืบทอดความรู้ไม่ให้สูญหายไป

¹⁴สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

สัมภาษณ์ บุญมี เฉียงไต้, 25 ธันวาคม 2537.

2. ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น
บ้านหนองป่าทอง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท

จากแหล่งความรู้ในการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่น
ของบ้านหนองป่าทอง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ทั้ง 3 แหล่ง คือ
ในครอบครัว หน่วยราชการ และโรงเรียน จะมีผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด
ดังนี้

2.1 ครอบครัว จะเป็นแหล่งความรู้ภายในบ้าน ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้
ได้แก่ บรรพบุรุษของผู้รับการถ่ายทอดเอง ซึ่งได้แก่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง
ป้า น้า อา ส่วนผู้รับการถ่ายทอด ได้แก่ บุตรหลาน ที่อยู่ในครอบครัวนี้ ถ้าพ่อแม่
มีความรู้ ความชำนาญ ในการทำหัตถกรรมจักสาน ลูกก็จะได้รับการถ่ายทอดการทำ
หัตถกรรมจักสานเช่นเดียวกัน ดังคำบอกเล่าของ นางแพง คันเฮง ที่เข้าไปสอน
ในโรงเรียนบ้านหนองป่าทองว่า

...จากการที่ไปสอนทำพัดและทำกระจาดลายดาวที่โรงเรียน
บ้านหนองป่าทองนั้น เด็กทุกคนจะทำการจักสานได้เพราะมีพื้นฐาน
ความรู้จากพ่อแม่ ถึงแม้บางคนจะไม่เคยทำมาก่อน แต่จากการ
ที่เห็นพ่อแม่ทำบ่อย ๆ จะเกิดความเคยชิน เมื่อให้ทำก็ทำได้...¹⁵

จากคำกล่าวนี้จะเห็นว่า ครอบครัวเป็นหน่วยหนึ่งในการถ่ายทอดการทำ
เครื่องจักสาน อาจจะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ซึ่งในปัจจุบันนี้การถ่ายทอดเช่นนี้
ก็ยังคงมีอยู่ โดยจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของ นางมยุรา เพ็งบุปผา ว่า
..."ตัวเขาเป็นน้องของนางเอ็งกู หอมเนียม ที่ได้รับการถ่ายทอดจากแม่ ตัวเขาเอง
ก็ได้รับการถ่ายทอดจากแม่เช่นเดียวกัน ในขณะที่แม่ได้รับการถ่ายทอดจากยาย"...¹⁶

¹⁵ สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 24 ธันวาคม 2537

¹⁶ สัมภาษณ์ มยุรา เพ็งบุปผา, 19 พฤศจิกายน 2537.

จากคำบอกเล่าของ นางบุญมี ฉะเชิงเทรา ได้ให้ความเห็นว่า ... "ตัวเขาได้รับการถ่ายทอดมา จากพ่อ และตัวเขาเองได้ถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสานให้กับลูกต่อไปอีก"...¹⁷

จะเห็นได้ว่า ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดจะมีความสัมพันธ์ภายในครอบครัว โดยเป็นระบบเครือญาติ และยังคงมีการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานโดยวิธีนี้อยู่

2.2 เพื่อนบ้าน เพื่อนบ้านจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง จากการสังเกตพบว่า การทำเครื่องจักสานของหมู่บ้านในปัจจุบันนั้น ชาวบ้านมักจะไปรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสานที่บ้านใครบ้านหนึ่ง ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า บ้านที่ไปรวมกลุ่มกันทำนั้นจะเป็นของผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการทำจักสาน เพื่อจะได้ช่วยแนะนำในการทำเครื่องจักสาน หากมีข้อซักข้อหรือสงสัยใด ๆ ถึงคำบอกเล่าของ นางแพง คันเฮง ว่า ... "พอสายท่อน้อย ก็ชวนเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ ๆ ไปทำการจักสานที่บ้านนางบุญมี เพราะແຂ່ງช่วยบอกเราได้ จะได้คุยกันไป ทำกันไป ก็ว่านั่งทำคนเดียว"...¹⁸ และนอกจากนี้ยังมีอีกหลายบ้านที่จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป ใกล้เคียงบ้านของนางแพง บ้านของเอ็งกู เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า บ้านของคนในหมู่บ้านที่มีความสามารถอาชีพจักสานจะเป็นศูนย์กลางในด้านความรู้ประจำหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นแกนหลักในการถ่ายทอดความรู้ของบุคคลในหมู่บ้าน อีกทั้งยังคอยแนะนำให้คำปรึกษาแก่ผู้รับการถ่ายทอดได้ ความสำคัญของเพื่อนบ้านยังมีอีกประการหนึ่งคือ เป็นผู้ให้ความรู้แก่เพื่อนบ้านด้วยกัน เนื่องจากความถนัดในการทำเครื่องจักสานของแต่ละคนไม่เหมือนกัน ผู้ที่ถนัดการจักสานในสิ่งที่คนไม่ถนัด สามารถไปของความรู้เพิ่มเติมได้ ถึงคำบอกเล่าของ วาสนา อุทวงศ์ ว่า

¹⁷ สัมภาษณ์ บุญมี ฉะเชิงเทรา, 19 พฤศจิกายน 2537.

¹⁸ สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

...บางบ้านจะมีความชำนาญในการทำกระเบื้อง บางบ้านจะทำช่อง
บางบ้านจะทำกระจาก กระคัง เมื่อมีความชำนาญไม่เหมือนกัน
เมื่อถึงคราวต้องการใช้เครื่องจักสาน ก็นำไม้ไผ่ไปขอให้เขาสอนให้
ซึ่งเขาก็เต็มใจสอน เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้...¹⁹

จะเห็นได้ว่า ผู้ถ่ายทอดที่เป็นเพื่อนบ้านและผู้รับการถ่ายทอดนั้น จะเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งปัจจุบันนี้ยังมีความจำเป็นอยู่ เพราะแต่ละคนจะมีความสามารถ และความถนัดไม่เหมือนกัน จึงต้องฝึกหัดเพิ่มเติมอยู่เสมอ

2.3 วิทยาการภายนอกหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าบุคคลต่างหมู่บ้านจะเป็นผู้ถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานที่สำคัญ เพราะเป็นการนำรูปแบบใหม่ๆ ของเครื่องจักสานเข้ามาทำการผลิตในหมู่บ้าน และเป็นที่ยอมรับของคนในหมู่บ้าน

จากการที่นำบุคคลต่างหมู่บ้านเข้ามาให้ความรู้โดยผ่านทางหน่วยราชการ ได้แก่ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน กรมพัฒนาชุมชนนั้น โดยเชิญเข้ามาเป็นวิทยากร เช่น การเชิญนาง สมจิตต์ หมั่นพิชิต จากตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เข้ามาสอนการย้อมสีคอกและการสานตะกร้าลายคอกพิบูล หรือในการไปศึกษาดูงานการทำกระจากลายควาหรือตะเกียงไม้ไผ่ที่อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรีนั้น บุคคลที่นำมาให้ความรู้นั้นถือเป็นผู้ถ่ายทอด หรือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนผู้ที่เรียนคือผู้รับการถ่ายทอด

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่นำบุคคลต่างหมู่บ้านเข้ามานั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเครื่องจักสาน ทำให้มีรูปแบบของเครื่องจักสานมากขึ้นกว่าเดิม และมีประโยชน์ในทางการค้าก็จริง แต่ก็ควรระวังเครื่องจักสานที่เป็นแบบดั้งเดิมของหมู่บ้านมิให้สูญหายไป

¹⁹สัมภาษณ์ วาสนา อุ่นทรงศ์, 19 พฤศจิกายน 2537.

3. วิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของบ้านหนองป่าทอง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดนครสวรรค์

เครื่องจักสานเป็นงานหัตถกรรมของบ้านหนองป่าทอง ที่สร้างสรรคขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในร้านค้าต่าง ๆ มาช้านาน การจักสานจึงจัดเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากเครื่องจักสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านที่ชาวบ้านหนองป่าทองผลิตขึ้นใช้ได้เองจากวัสดุพื้นบ้านที่เหมาะสมและหาได้คือ ไม้ไผ่ และมีวิธีการทำเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการใช้สอยแต่ละประเภท เครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทองจึงได้รับการถ่ายทอด พร้อมกับการพัฒนารูปแบบตามวิวัฒนาการความเจริญก้าวหน้าของหมู่บ้าน ซึ่งวิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทอง มีรายละเอียดดังนี้

3.1 การถ่ายทอดการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ จากกำเนิดของหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าทองนั้น พบว่า มีการทำขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการถ่ายทอดรูปแบบการทำเครื่องจักสานต่อเนื่องกันมา เนื่องจากความจำเป็นในค้าปลีกใช้สอย วิชาการจักสานจึงสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยแหล่งความรู้ที่ใหญ่ที่สุดคือ ครอบครัว ทั้งพ่อสอนลูก แม่สอนลูก พี่สอนน้อง น้องสอนพี่ หลานสอนน้า

จากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้ทางด้านจักสาน เกี่ยวกับวิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานโดยการเรียนรู้จากบรรพบุรุษ ผู้วิจัยขอนำเสนอข้อมูลดังกล่าวดังต่อไปนี้

แพง คันเฮง ประธานกลุ่มจักสาน ใจได้ว่า "วิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานในตอนที่เด็กเรียนโดยใช้วิธีสังเกตเองแล้วทำตาม ตรงไหนทำไม่ได้ก็ถามพ่อ ซึ่งพ่อจะบอกให้หมดเลย ไม่มีการปิดบัง"²⁰

²⁰สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 19 พฤศจิกายน 2537.

แดงอ่อน ถนอมสุข สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ได้รับการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานจากแม่ โดยการบอกเล่าและให้ฝึกทำไปเรื่อย ๆ ไม่ได้มีการจดวิธีการสานลายเอาไว้ เพราะแม่เขียนหนังสือไม่ได้ อ่านหนังสือไม่ออก" 21

ทองนุ่น อุ่นหวงศ์ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ในการเรียนรู้วิธีทำเครื่องจักสานนั้น เป็นการสอนตัวต่อตัว มีผู้ใหญ่ให้คำแนะนำแล้วลงมือสานตามโดยเอาอุปกรณ์ที่มีอยู่ในบ้านมาใช้ เช่น มีด คอก ถ้าคิดซัดตรงไหนก็ตามได้" 22

แพงกี้ โอสดานนท์ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัว มีความสนใจเนื่องจากเห็นคนอื่นทำก็อยากทำบ้าง ลองทำดูก็ทำได้" 23

มยุรา เฟ็งบุปผา สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ในการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานนั้น ได้เรียนรู้จากแม่โดยขอให้แม่สอน ให้นำคอกมา แล้วสอนให้ทำโดยการบอกเล่า พร้อมกับทำให้ดู" 24

มุล ยะหัตตะ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ได้รับการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานจากครอบครัว เมื่อเห็นพ่อแม่ทำเครื่องจักสาน ก็อยากทำบ้าง โดยให้พ่อแม่สอน" 25

มอน ศิริบุปผา สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "เมื่อยังเล็ก เห็นพ่อแม่สานกระจากอยู่ อยากสานเป็นเลยให้พ่อช่วยสอน ซึ่งพ่อก็ให้ทำเลยโดยนำคอกที่มีอยู่แล้วขึ้นมาสาน พ่อก็สอนการขึ้นลายให้ด้วยการบอกเล่า และทำให้ดูพร้อม ๆ กันไป" 26

21 สัมภาษณ์ แแดงอ่อน ถนอมสุข, 1 มกราคม 2538.

22 สัมภาษณ์ ทองนุ่น อุ่นหวงศ์, 1 มกราคม 2538.

23 สัมภาษณ์ แพงกี้ โอสดานนท์, 19 พฤศจิกายน 2537.

24 สัมภาษณ์ มยุรา เฟ็งบุปผา, 19 พฤศจิกายน 2537.

25 สัมภาษณ์ มุล ยะหัตตะ, 19 พฤศจิกายน 2537.

26 สัมภาษณ์ มอน ศิริบุปผา, 19 พฤศจิกายน 2537.

ละออง คำชำ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ในการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานนั้น แม่จะสอนโดยการบอกเล่า และให้ทำไปพร้อม ๆ กับแม่ ในตอนแรกไม่สนใจที่จะทำ เพราะแม่จะทำให้คลอก พอตอนหลังอยากทำ เลยขอให้แม่สอนให้" 27

ลาวรรณ โอสดานนท์ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "เมื่อมีเวลาว่าง เห็นที่บ้านมีตอกอยู่ ก็ลองสานดู ตรงไหนทำไม่ได้ก็ถามผู้ใหญ่ที่อยู่ในบ้าน ซึ่งบุคคลเหล่านี้ก็ให้คำแนะนำและในบางครั้งก็สานให้ดูด้วย" 28

วาสนา อุ่นหวงศ์ สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ได้รับการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานจากพ่อและแม่โดยการสังเกต แล้วทดลองสานดู ซึ่งคำพูดที่ใช้จะง่าย ๆ เช่น สานลายซีกหนึ่ง ให้คำว่า "ยกหนึ่ง ช่มหนึ่ง" สอนลายซีกสอง ก็ใช้คำว่า "ยกสอง ช่มสอง" ทำเรื่อย ๆ ไป" 29

เอ็นดู หอมนิยม สมาชิกกลุ่มจักสาน เล่าว่า "ในการเรียนรู้การทำเครื่องจักสานนั้น เรียนรู้มาจากแม่ โดยสอนตัวต่อตัว ใช้อุปกรณ์ที่มีอยู่สานไปเรื่อย ๆ แล้วฝึกทำจนเกิดความชำนาญ" 30

จากข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า วิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานบ้านหนองป่าทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าผู้ถ่ายทอดมีวิธีการถ่ายทอดความรู้เรื่องการจักสานโดยการบอกเล่าด้วยวาจา หรือที่เรียกว่า แบบมุขปาฐะ คือผู้สอนไม่ได้บันทึกวิธีทำเครื่องจักสานเป็นอักษร สอนจากความทรงจำออกมาเป็นคำพูดให้ผู้เรียนเข้าใจ พร้อมทั้งปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม ผู้เรียนศึกษาจากผู้สอนด้วยวิธีสังเกต ซักถาม ทดลองทำ

27 สัมภาษณ์ ละออง คำชำ, 1 มกราคม 2538.

28 สัมภาษณ์ ลาวรรณ โอสดานนท์, 19 มกราคม 2538.

29 สัมภาษณ์ วาสนา อุ่นหวงศ์, 19 มกราคม 2538.

30 สัมภาษณ์ เอ็นดู หอมนิยม, 1 มกราคม 2538.

ผู้เรียนและผู้สอนจะใช้เวลาร่วมกันที่มีอยู่สอนและฝึกหัดพร้อมกัน ผู้เรียนสามารถฝึกหัดทำใจจนกระทั่งชำนาญหรือพอใจในผลงาน การฝึกหัดจะเป็นการฝึกแบบซ้ำ ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญ ผู้สอนใช้คำพูดสั้น ๆ ง่าย ๆ เป็นคำสั่งจองกัน เช่น "ยกหนึ่ง ช่มหนึ่ง ยกสอง ช่มสอง" ซึ่งเป็นคำพูดที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจโดยทันทีว่า ผู้ถ่ายทอดต้องการให้จักสานโดยการยกคอกในแนวตั้งชั้น 1 ครั้ง จากนั้นให้สอดคอกลงไปในแนวนอนคล้ายคำพูดที่ผู้สอนสั้น ๆ ง่าย ๆ และคำสั่งจองกันเช่นนี้ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ผู้รับการถ่ายทอดจดจำได้ง่าย เข้าใจง่าย ๆ โดยไม่ต้องใช้การบันทึกเป็นตัวอักษร อีกทั้งในอดีตผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ในรุ่นก่อนนั้นไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือในโรงเรียน ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของนางบุญมี ฉียงไต้ ที่กล่าวว่า

...คนสมัยก่อน รวมทั้งตัวเองและคนรุ่นราวคราวเดียวกันจะไม่เคยเรียน เพราะในหมู่บ้านไม่มีโรงเรียนให้เรียน ต้องไปเรียนต่างหมู่บ้านหรือตัวอำเภอ โรงเรียนที่ใกล้บ้านที่สุดคือ โรงเรียนบ้านนาเหล่าบก ซึ่งในสมัยก่อนไม่มีรถ ต้องเดินไปเอง ทางที่ไปก็อ้อมไปอ้อมมา เพราะต้องเดินไปตามมุมไร่มุมสวน จะเดินตรง ๆ ไม่ได้ เพราะจะทำให้คันไม้ของเขาเสียหาย การเดินทางไปกลับใช้เวลามากคึกคักแล้วเป็นวัน จึงไม่มีใครไปเรียน...³¹

เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่า เนื่องจากคนรุ่นก่อน ๆ ไม่รู้หนังสือ ในการสอนจึงใช้คำพูดที่ง่าย ๆ สั้น ๆ เพื่อให้จดจำได้เร็ว ทั้งตัวอย่างคำสอนวิธีการจักสานชั้นรูปเป็นลวดลาย เช่น การสานลายซัดแบบต่าง ๆ "ยกหนึ่ง ช่มหนึ่ง", "ยกสอง ช่มหนึ่ง", "ยกสอง ช่มสอง", "ยกสอง ช่มสาม" และ "ยกสาม ช่มสาม"³²

เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบของเครื่องจักสานได้แล้ว ก็จะทำต่อไปเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด

³¹ สัมภาษณ์ บุญมี ฉียงไต้, 1 มกราคม 2538.

³² สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

นอกจากจะได้เรียนรู้การทำเครื่องจักสาน ยังได้วิธีการในการย้อมทอ
ให้เป็นสี ซึ่งในหมู่บ้านหนองปลาทองทำได้เพียงสีเดียวเท่านั้นคือ สีดำ แต่ในปัจจุบัน
หลังจากที่ได้รับการอบรมเพิ่มเติม ทำให้ชาวบ้านหนองปลาทองสามารถย้อมสีทอได้
หลายสี เช่น สีชมพู สีแดง สีนํ้าเงิน เป็นต้น

จากหลักฐานดังกล่าว พอสรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดการทำหัตถกรรม
เครื่องจักสานโดยบรรพบุรุษนั้น จะใช้วิธีการบอกเล่าด้วยวาจาที่เข้าใจง่าย ผู้เรียน
สามารถจดจำนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง และฝึกหัดทำไปเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด
ซึ่งในการสอนแบบนี้ ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ครบถ้วนที่บ้านยังเป็นสถาบันแห่งแรกที่ให้การ
เรียนรู้

3.2 การฝึกฝนด้วยตนเอง จากการทำบรรพบุรุษของตนเองมีการทำเครื่อง
จักสานติดต่อกันมาช้านานนับเป็นเวลาร้อย ๆ ปีมาแล้ว บุคคลที่อยู่ในครอบครัว
เหล่านี้ ก็จะได้รับถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสานมาจากบรรพบุรุษ แต่ก็ยังมี
อีกส่วนหนึ่งที่ได้ความรู้จากการฝึกฝนด้วยตัวเอง โดยอาศัยความเคยชินจากการพบ
เห็นบ่อย ๆ เมื่อต้องการทำเครื่องจักสาน สามารถทำได้เองโดยไม่มีใครสอนมาก่อน
ถึงเช่นคำบอกเล่าของนางบุญมี เจียงไค้ ว่า

...ไม่ได้เรียนวิธีการทำเครื่องจักสานมาจากใคร เคยเห็นพ่อแม่
จักสานมาก่อน ก็จำ ๆ เอาไว้ พอถึงเวลาจะทำก็ทำได้เลย ถ้า
เป็นแบบง่าย ๆ แต่ถ้าแบบไหนยาก ก็เอาของที่คนเข่าคนแก่ทำไว้
มารื้อดู แล้วดูว่าเส้นนี้ไปไหน เส้นโน้นไปไหน ก็จำเอาไว้ แล้วทำ
ตามแบบ ฝึกฝนไปเรื่อย ๆ จนทำได้ในที่สุด...³³

จะเห็นได้ว่า การฝึกฝนด้วยตนเองเป็นวิธีการหนึ่งในการถ่ายทอดหัตถกรรม
เครื่องจักสานของบ้านหนองปลาทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่
ในบางครั้ง การถ่ายทอดการเรียนรู้ด้วยวิธีนี้จะใช้ควบคู่กับวิธีการถ่ายทอดหัตถกรรม

³³สัมภาษณ์ บุญมี เจียงไค้, 1 มกราคม 2538.

เครื่องจักสานจากบรรพบุรุษ โดยนางบุญมี ฉียงไต้ ได้ให้คำบอกเล่าต่อไปอีกว่า ... "ถ้าเป็นเครื่องจักสานที่ทำยาก เช่น การเข้าขอบกระบุง ซึ่งจะเข้าขอบให้กลม ทำยาก ต้องให้พ่อสอนให้ จึงจะทำได้"...³⁴

ในปัจจุบันนี้ การถ่ายทอดการประดิษฐ์ที่ถดถอยเครื่องจักสานด้วยการฝึกฝน ด้วยตนเองยังคงมีอยู่ เช่น ครั้งไปศึกษาดูงานการจักสานกระจาดลายดาวที่อำเภอ พนัสนิคม จังหวัดชลบุรี บุคคลที่ไปมี 4 คน ได้รับความรู้ในการทำเครื่องจักสาน รูปแบบใหม่มาด้วย ได้แก่ นางบุญมี ฉียงไต้ จะได้การทำตะเกียงไม้ไผ่ นางแพง คັນเฮง ได้การทำตะเกียงมาเล็กน้อย นางเหียน ยะหัตตะ ได้การทำตะเกียงโอชิน* นางเอ็นดู หอมนิม ใค้ยอบเล็ก ๆ สำหรับใส่ของกระจุกกระจิก ซึ่งความรู้ที่ได้ เหล่านี้ไ้มาจากการฝึกฝนด้วยตนเอง ไม่มีใครสอน ต้องสังเกตเองและนำมาทดลอง ทำ จนทำได้ในที่สุด

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ว่าบุคคลเหล่านี้ได้รับความรู้เพิ่มเติม โดยมี การทำเครื่องจักสานรูปแบบใหม่ที่มีรูปแบบแตกต่างไปจากเคิมนั้น บุคคลเหล่านี้ได้ อาศัยพื้นความรู้เดิมที่ได้จากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษมาช่วยให้เกิดการเรียนรู้เครื่อง จักสานรูปแบบใหม่ได้อย่างรวดเร็ว และสามารถนำมาถ่ายทอดให้คนในหมู่บ้านได้ ยังมีอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการฝึกฝนด้วยตนเอง กังที่ผู้วิจัยได้รับ คำบอกเล่าจากนางแพง คັນเฮง ว่า

³⁴สัมภาษณ์ บุญมี ฉียงไต้, 1 มกราคม 2538.

* ตะเกียงโอชินหรือตะเกียงรั้ว คล้ายกับตะเกียงไม้ไผ่หรือตะเกียง เจ้าพายุ มีลักษณะโปร่งและกลม จะมีหลอดไฟฟ้ายู่อูข้างล่าง ฝีมือจะหยาบกว่า ตะเกียงไม้ไผ่ ปัจจุบันไม้ไผ่ทำแล้ว

...เมื่อปีที่แล้ว ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดฉะเชิงเทรา
ได้ส่งลายจักสาน 9 ลาย* ที่เป็นกระดาษโรเนียวให้ บางลาย
เคยทำ แต่บางลายไม่เคยทำ ก็พยายามแกะลาย ซึ่งดูยากเพราะ
ลายไม่ชัด แต่ก็พยายาม และทำส่งจนสำเร็จ...³⁵

จากหลักฐานเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า การฝึกฝนด้วยตนเองเป็นวิธีการ
หนึ่งของการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสาน โดยใช้วิธีการสังเกตและเลียนแบบ
จากนั้นจึงนำมาฝึกฝนด้วยตัวเอง โดยอาศัยพื้นฐานความรู้เดิมที่มีอยู่แล้ว ทำให้เรียนรู้
วิธีการทำเครื่องจักสานได้เร็วขึ้น ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า การถ่ายทอดความรู้ด้วย
วิธีการฝึกฝนด้วยตนเอง เหมาะสำหรับผู้ที่มีความรู้ในด้านการจักสานอย่างแท้จริง

3.3 การเรียนรู้และฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน เนื่องจากความถนัดของ
แต่ละครอบครัวในหมู่บ้านหนองปลาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
ไม่เหมือนกัน เช่น บางครอบครัวมีความถนัดในการทำกระบุง บางครอบครัวมี
ความถนัดในการทำตะกร้า บางครอบครัวถนัดที่จะทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ในอดีตนั้น
การทำเครื่องจักสานจะไม่มีการซื้อขาย ใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันในหมู่บ้าน³⁶
ซึ่งในบางครั้งสินค้าที่นำไปแลกเปลี่ยน จะไม่ตรงกับความต้องการของผู้รับ จึงต้อง
มีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน โดยผู้เรียนจะเตรียมตอกไปเอง ทั้งค่าบอกเล่าของ
นางแดงอ่อน ดนอมสุขว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ลายก้นตะกร้า ลายคอกพิบูล ลายใบคำสิง ลายใบกล้วยชา ลายซึกแคะ
ลายขอ ลายก้นกระจาก ลายควา และเฉลวลายสอง

³⁵ สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 12 เมษายน 2538.

³⁶ สัมภาษณ์ ทองนุ่น อุ่นทวงศ์, 1 มกราคม 2538.

...เวลาไปเรียน จะต้องเตรียมตอกไปเอง ผู้สอนจะสอนโดย
การปฏิบัติจริง วิธีการถ่ายทอดจะเป็นการบอกเล่าด้วยปาก ใน
บางครั้งก็จะทำให้ดูด้วย ในการสอนจะไม่จำกัดเวลา บางอย่าง
ใช้เวลาหลายวัน เช่น การทำกระบุง...³⁷

นอกจากนี้ในบางครั้ง บุคคลในหมู่บ้านไปรับการถ่ายทอดการทำรูปแบบ
เครื่องจักสานรูปแบบใหม่ ก็นำมาถ่ายทอดให้บุคคลในหมู่บ้านซึ่งได้แก่เพื่อนบ้าน โดย
วิธีการรวมกลุ่มกันทำเครื่องจักสาน ดังคำบอกเล่าของนางแพง คันเฮง ว่า

...ในการทำตะกร้าลายคอกพิถูล ทำตะเกียงไม้ไผ่ จะรวมกลุ่ม
กันทำ สอนโดยการปฏิบัติจริง โดยทำพร้อมกัน ถ้าฝึกชักรงไหน
ก็จะถามกันตรงนั้นเลย ทำให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วและ
ถูกต้อง...³⁸

ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของนางมอน ศิริบุปผา ว่า
...การทำเครื่องจักสานนั้น จะรวมกลุ่มกันทำ ทำไปก็คุยกันไป
ถ้าสงสัยตรงไหนหรือทำไม่ได้ก็ถามเลย ต่างคนต่างทำไป ของใคร
ของมัน ไม่ปะปนกัน เมื่อไคร่มากจะมีการรวมกลุ่มกันไปขาย โดยมี
คนข้างนอกมาซื้อ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น...³⁹

จากหลักฐานเหล่านี้ สรุปได้ว่า การเรียนรู้และการฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน
เป็นวิธีการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานอีกวิธีหนึ่ง โดยใช้วิธีการปฏิบัติจริงและ
บอกเล่าด้วยปากประกอบกัน

³⁷ สัมภาษณ์ แดงอ่อน วัฒนสุข, 1 มกราคม 2538.

³⁸ สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

³⁹ สัมภาษณ์ มอน ศิริบุปผา, 1 มกราคม 2538.

3.4 การเรียนรู้จากการฝึกอบรมของหน่วยราชการ ในอดีตการจักสานของหมู่บ้านหนองป่าทอง ยังคงทำรูปแบบเครื่องจักสานตามแบบที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ในปัจจุบัน รูปแบบเครื่องจักสานในอดีตยังคงมีอยู่ แต่มีการเพิ่มรูปแบบการทำเครื่องจักสานรูปแบบใหม่ เนื่องจากพัฒนากรชุมชน และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้เข้ามามีบทบาททางด้าน การถ่ายทอดกิจกรรมเครื่องจักสานที่มีรูปแบบใหม่ โดยนำชาวบ้านที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไปศึกษา ดูงานเพิ่มเติม ซึ่งนับว่าเป็นการได้รู้ของชาวบ้านหนองป่าทอง ในการที่นำความรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาฝีมือตนเอง และนำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดให้กับคนในหมู่บ้านสืบต่อไป

จากการเข้ามาของพัฒนากรชุมชน ในปี พ.ศ. 2526 ซึ่งเป็นปีแรกที่มีการพัฒนาเครื่องจักสาน ได้ร่วมมือกับ เกษตร ตำบลและผู้ใหญ่บ้านคัดเลือกผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในค้ำจักสาน เข้ารับการอบรมเพิ่มเติมความรู้ในการทำเครื่องจักสาน เพื่อนำกลับมาถ่ายทอดให้คนในหมู่บ้านมีอาชีพและรายได้เพิ่มขึ้น นอกเหนือจากอาชีพหลัก โดยคัดเลือกเพียง 2 คนเท่านั้น ได้แก่

1. นางแพง คັນเฮง
2. นางสาวเอ็นดู ยะหัตตะ *

บุคคลทั้งสองได้เข้ารับการอบรมการทำตะกร้าลายพิบูลที่บ้านช่องอำเภอนวมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยได้รับความรู้ตั้งแต่การย้อมสีตอก การสานลาย และการทำรูปทรงของตะกร้า ซึ่งวิธีการถ่ายทอดการทำตะกร้าลายพิบูลนั้น ได้รับการบอกเล่าจากนางแพง คັນเฮง ว่า

* ปัจจุบันสมรสแล้ว ใช้นามสกุล หอมนิยม

...ในการสอนนั้น อาจารย์ที่มาสอน นำของสำเร็จรูปมาให้ดู แล้วอธิบายวิธีทำ ให้ผู้เรียนปฏิบัติเอง นับตั้งแต่การนำไม้ไผ่ มาทอนเอง ผ่าเอง และจักตอกเอง เมื่อจักตอกแล้ว ก็เริ่ม สานไปเรื่อย ๆ จนสำเร็จเป็นตะกร้าแล้วจึงนำไปส่งอาจารย์...⁴⁰

นอกจากนี้ นางเอ็นดู หอมนิยม ยังให้ความคิดเห็นต่อไปอีกว่า ...ในการสอนนั้น อาจารย์ผู้สอนไม่ได้ให้ความใกล้ชิดกับผู้เรียน เท่าใดนัก เนื่องจากเป็นการสอนคนหมู่มาก เพราะมีคนจาก หมู่บ้านอื่นมาเรียนด้วย จึงได้อาศัยความรู้เดิมที่มีอยู่นำมาใช้ ซึ่ง ในการทำตะกร้าลายพิกุลก็มีอยู่แล้วในหมู่บ้าน แต่มีการย้อมสีเพียง สีเดียวเท่านั้นคือ สีดำ จึงต้องการมาเพิ่มเติมความรู้ เพื่อ จะได้นำความรู้เหล่านั้นไปใช้ประโยชน์ต่อไป...⁴¹

จากการเข้ารับการอบรมการทำตะกร้าลายพิกุลแล้ว บุคคลทั้งสองได้เข้ามา ทั้งกลุ่มการทำตะกร้าลายพิกุล โดยให้ความรู้เพิ่มเติมกับชาวบ้านที่สนใจ ผู้สอน มีการสาธิต การปฏิบัติไปพร้อมกับผู้เรียน ศึกษัดตรงไหนก็ถามได้เลย ไม่มีการปิดบัง ความรู้ จึงทำให้ตะกร้าลายพิกุลแพร่หลายในบ้านหนองปลาทอง กลายเป็นเอกลักษณ์ ของท้องถิ่นและของหมู่บ้าน

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2534 ศูนย์การศึกษาออก โรงเรียน จังหวัด ฉะเชิงเทรา ยังมีส่วนร่วมกับชาวบ้านหนองปลาทองและคณะกรรมการหมู่บ้านในการ พัฒนาอาชีพจักสานของบ้านหนองปลาทอง โดยมีผู้ประสานงานการศึกษาออกโรงเรียน ครูอาสาสมัครการศึกษาออกโรงเรียน ได้ร่วมมือกับอาสาสมัครส่งเสริมคุณภาพชีวิต (อคช.) สอบถามความต้องการของประชาชนและจัดโครงการพัฒนาอาชีพจักสานขึ้น⁺⁺

⁴⁰ สัมภาษณ์ แพ่ง คันเฮง, 25 พฤศจิกายน 2537.

⁴¹ สัมภาษณ์ เอ็นดู หอมนิยม, 1 มกราคม 2538.

⁺⁺ ใช้ผงถ่านในถ่านไฟฉายทึมน้ำ แล้วนำตอกไปย้อมจะได้สีดำ

⁺⁺ ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข

เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ สามารถปรับปรุงรูปแบบเครื่องจักสานโดยเผยแพร่ความรู้ให้กับคนในหมู่บ้านของตนให้มากที่สุด จึงได้ร่วมมือกันคัดเลือกบุคคลที่มีความสามารถในด้านการจักสานและมีความสนใจ ไปฝึกงานจนมีความรู้ความชำนาญ และสามารถถ่ายทอดได้ จำนวน 4 คน ได้แก่

1. นางแพง คันเฮง
2. นางเอ็นดู หอมนิยม
3. นางเหียน ยะหัตตะ
4. นางบุญมี ฉะยิงใต้

เมื่อบุคคลทั้งสี่ได้รับการคัดเลือกแล้วได้ไปศึกษาดูงาน ได้มีโอกาสทดลองทำกับผู้ที่ดำเนินการผลิตที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นเวลา 3 วัน เครื่องจักสานที่ไปรับการอบรมเพิ่มเติม ได้แก่ กระจาดลายดาว ที่ตลาดกำลังต้องการ ซึ่งในการถ่ายทอดวิธีการทำ นางแพง คันเฮง ได้ให้ความเห็นว่า ... "วิธีการสอนเป็นเช่นเดียวกับการทำตะกร้าลายพิกุล โดยการทอนเอง ผ่าเอง และจักทอกเอง สานชั้นลายไปเรื่อย ๆ จนเสร็จ โดยผู้สอนจะนำของที่ทำสำเร็จแล้วให้ดูเช่นเดียวกัน" ... 42

เวลาที่เหลืออยู่ บุคคลทั้งสี่ได้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์โดยการไปฝึกทำตะเกียงไม้ไผ่และผอบเล็ก ๆ สำหรับใส่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ในการทำตะเกียงมีผู้ทำได้เพียงคนเดียวเท่านั้นคือ นางบุญมี ฉะยิงใต้ ซึ่งได้ให้ความเห็นว่า ... "การทำตะเกียงไม้ไผ่นั้น เป็นงานที่ละเอียดประณีตมาก เวลาทำก็ไม่มีใครมาสอน ต้องดูเอาเองแล้วทำตาม" ... 43 ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของนางเอ็นดู หอมนิยม ว่า ... "ต้องดูการสานเอาเอง แล้วสานตามไปเรื่อย ๆ" ... 44

42 สัมภาษณ์ นางแพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

43 สัมภาษณ์ นางบุญมี ฉะยิงใต้, 1 มกราคม 2538.

44 สัมภาษณ์ นางเอ็นดู หอมนิยม, 1 มกราคม 2538.

จากการสัมภาษณ์ กล่าวได้ว่าบุคคลทั้งสี่ที่ได้ไปศึกษางานที่อำเภอพนสนิม
จังหวัดชลบุรี ได้รับความรู้ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. นางแพง คັນเฮง กระจาดลายดาว, ผอบ
2. นางบุญมี เจียงไค้ ตะเกียงไม้ไผ่, กระจาดลายดาว
3. นางเทียน ยะหัตตะ* กระจาดลายดาว, ตะเกียงโอซิน
4. นางเอ็นดู หอมนิม กระจาดลายดาว, ผอบ

เมื่อบุคคลทั้งสี่กลับจากการที่ได้ศึกษางานแล้ว ได้ตั้งกลุ่มการทำกระจาด
ลายดาวและตะเกียงไม้ไผ่ขึ้นในหมู่บ้าน ทำการสอนโดยการสาธิตและฝึกปฏิบัติไป
พร้อม ๆ กัน แต่เป็นที่น่าเสียดายมากกว่า ตะเกียงไม้ไผ่ มีผู้ทำได้ทั้งหมดเพียง 5 คน
เท่านั้น⁴⁵ อาจจะเป็นเพราะเป็นงานที่ละเอียดและทำยาก นอกจากนี้ ไม้ไผ่ที่นำมา
ทำ ได้แก่ ไม้ไผ่รวด ต้องไปหาซื้อเองที่อำเภอพนสนิม ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่าย
เพิ่มขึ้น

จากหลักฐานเหล่านี้ พอสรุปได้ว่า วิธีการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสาน
โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นจากที่อื่น จะเป็นการเรียนการสอนแบบการบอกเล่าพร้อมกับการ
ปฏิบัติจริง แต่เมื่อผู้รับการถ่ายทอดมาถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสาน จะใช้วิธี
สาธิตไปพร้อมกับการปฏิบัติจริง เป็นการเรียนด้วยการกระทำ ซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้ผู้เรียน
ได้เกิดการเรียนรู้โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการในโรงเรียน

* ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว

⁴⁵ สัมภาษณ์ แพง คັນเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

บุคคลเหล่านี้ได้แก่

1. นางแพง คັນเฮง
2. นางเอ็นดู หอมนิม
3. นางทองนุ่น อุ่นหวงศ์
4. นางมอน ศิริบุผา
5. นางบุญมี เจียงไค้

นอกจากจะเป็นผู้รับการถ่ายทอด และถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่แก่คนในครอบครัว และบุคคลที่อยู่รอบ ๆ ตัวแล้ว บุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมู่บ้าน ยังได้ถ่ายทอด การทำเครื่องจักสานตามสถานที่ต่าง ๆ คือไปนี้

1. โรงเรียน สถานที่สอนได้แก่ โรงเรียนบ้านหนองปลาทอง ซึ่งเป็น โรงเรียนประถมศึกษาประจำหมู่บ้าน ได้ปรับและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นชั้นใช้ให้เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่นที่มีไม้ไผ่ไม่มากนัก และประชากรในหมู่บ้านมีความสามารถในการทำเครื่องจักสาน ทางโรงเรียนจึงได้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ในโรงเรียน เมื่อเด็กจบออกไปแล้ว จะนำความรู้ไปใช้ในการประกอบอาชีพ โดย เริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2535 โดยการเชิญวิทยากรไปให้ความรู้แก่นักเรียน 2 ท่านคือ

1. นางแพง คันเฮง
2. นางบุญมี ฉียงไต้

ซึ่งเครื่องจักสานที่สอนในโรงเรียน ได้แก่ การทำพัดไม้ไผ่ และการสาน กระดาษกลายดาว โดยใช้เวลาไม่นานในการทำ

วิธีการถ่ายทอดการทำหัตถกรรมเครื่องจักสาน เนื่องจากมีเวลาจำกัดใน การสอน จึงให้นักเรียนที่มาเรียน ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และนักเรียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 นำทอกมาเอง สอนโดยการเรียนด้วยการกระทำ ดังที่ นางแพง คันเฮง ได้ให้คำบอกเล่าว่า

...ในการสอนเด็กนักเรียน จะสอนเด็กโดยการทำไปพร้อม ๆ กับ เด็ก แล้วคอยดูว่า ทำได้ไหม ซึ่งเด็กก็ทำได้ดีเพราะมีพื้นฐาน ความรู้อยู่แล้ว เนื่องจากเคยเห็นพ่อแม่ หรือปู่ย่าตายายทำเมื่อ เวลาอยูบ้าน...⁴⁶

⁴⁶สัมภาษณ์ นาง แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

ซึ่งตรงกับนางบุญมี เฉียงไค้ ว่า
 ...เด็กนักเรียนเหล่านี้จะसानไค้ทุกคน เพราะเด็กเหล่านี้จะมีพื้น
 ความรู้มาจากบ้านอยู่แล้ว แต่เนื่องจากเวลาในการสอนมีจำกัด
 พวกเด็ก ๆ ต้องการทำให้เสร็จเร็ว ๆ จะอาศัยความคุ้นเคยเรียก
 ให้ดูพร้อม ๆ กัน ทำให้ผู้สอนสับสน ทำให้เสียเวลาในการสอนครั้ง
 ใค้ไปอีก...⁴⁷

จากหลักฐานเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการสอนนักเรียนใน
 โรงเรียนบ้านหนองปลาทอง จึงเป็นเหตุให้บุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งสองคนได้
 รับเชิญไปสอนที่โรงเรียนตึกคอกันมาทุกปี

2. บุคคลที่อยู่ต่างหมู่บ้าน จากการทำบ้านหนองปลาทองมีภูมิปัญญาท้องถิ่น
 ในด้านการจัดสาน จึงได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรให้ความรู้แก่ผู้สนใจด้านจักสานใน
 หมู่บ้านอื่นที่นอกเหนือจากบ้านหนองปลาทอง โดยได้รับเชิญจากเกษตรตำบล ไปสอน
 การทำตะกร้าลายคอกพิกูด และกระจาดลายดาวที่บ้านเลื้อ ทำผ้าชีที่บ้านนาเหล่าบก
 สอนทำกระจาดลายดาวที่บ้านแหลมไม้ศรี ซึ่งหมู่บ้านเหล่านี้ตั้งอยู่ในตำบลหนองยาว
 ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านนี้เช่นเดียวกัน วิทยากรที่ได้รับเชิญไปคือ นางแพง คันเฮง
 และนางเอ็งกู หอมนิยม

นอกจากนี้บุคคลทั้งสองท่านยังได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรสอนการทำ
 เครื่องจักสานต่างตำบล ไค้แก่ ไปเป็นวิทยากรสอนทำตะกร้าลายคอกพิกูดที่ตำบล
 พนม ตำบลหนองแห่น และตำบลเมืองเก่า ซึ่งสถานที่ทั้งสามแห่งนี้เป็นตำบลที่อยู่ใน
 อำเภอพนมสารคาม

ในด้านวิธีการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานทั้งนางแพง คันเฮง และ
 นางเอ็งกู หอมนิยม ไค้ให้ความเห็นตรงกันว่า

⁴⁷ สัมภาษณ์ บุญมี เฉียงไค้, 25 ธันวาคม 2537.

...ในค่านวธีการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานทุกแห่งที่ไป จะสอน
 ในลักษณะเหมือน ๆ กันโดยให้ทำไม้ไผ่เป็นลำมาเอง มาทอนตรงนั้น
 และเหลาตรงนั้นเลย ซึ่งในลักษณะนี้จะแตกต่างจากการสอนนักเรียน
 ที่ให้นักเรียนเตรียมมาเอง ทั้งนี้เนื่องจากมีแต่ผู้ใหญ่มาเรียน การ
 เรียนรู้จะเร็วกว่า เมื่อเตรียมไม้ไผ่เสร็จแล้ว จะสอนสานลายโดย
 สานพร้อม ๆ กันไป เป็นการสอนโดยการปฏิบัติจริงเช่นเดียวกัน...⁴⁸

ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตว่า ในการถ่ายทอดวิธีการทำหัตถกรรมเครื่องจักสาน
 นั้น จะเป็นการเรียนรู้ด้วยการกระทำทั้งสิ้น นับตั้งแต่การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ
 จากการฝึกฝนด้วยตนเอง จากเพื่อนบ้าน และจากหน่วยราชการต่าง ๆ มีข้อแตกต่าง
 เล็กน้อย ตรงที่การสอนในโรงเรียนหรือการสอนบุคคลต่างหมู่บ้านจะเป็นการเรียน
 การสอนเป็นกลุ่ม ในขณะที่การถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสานจากครอบครัว จาก
 เพื่อนบ้านนั้นเป็นการเรียนตัวต่อตัว ไม่มีที่เรียนที่แน่นอน จะเรียนตรงไหนก็ได้
 ซึ่งในการเรียนรู้ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นการเรียนรู้แบบธรรมชาติวิสัย โดยเรียนรู้จาก
 สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัว ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน สถานที่ทำงาน และบุคคล
 เหล่านี้สามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจและความสมัครใจ เป็นที่น่าสังเกตอีก
 อย่างหนึ่งว่า บุคคลที่เป็นครูในการสอนการทำเครื่องจักสานเป็นผู้มีความรู้ และ
 ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ได้เป็นอย่างดี ทั้งที่บุคคลเหล่านั้นไม่ได้รับการ
 ศึกษาทางด้านการจักสานอย่างเป็นระบบ ไม่ได้มีวิชาครู แต่บุคคลเหล่านี้สามารถ
 ถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสานสืบต่อกันมา ไม่ให้สูญหายไป บุคคลเหล่านี้จึง
 เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สมควรแก่การยกย่องนับถือตลอดไป

⁴⁸สัมภาษณ์ แพง กันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.

สัมภาษณ์ เอ็นดู หอมนิยม, 25 ธันวาคม 2537.

4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจที่มีผลต่อการถ่ายทอดทัศนคติกรรมเครื่องจักสาน
ของบ้านหนองปลาทอง อำเภอนมสรวง จันทบุรี

ผู้วิจัยขอวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่มีผลต่อ
การถ่ายทอดทัศนคติกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองปลาทอง อำเภอนมสรวง
จันทบุรี ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่มีผลต่อการถ่ายทอดทัศนคติกรรมเครื่องจักสาน
ของบ้านหนองปลาทอง อำเภอนมสรวง จันทบุรี

1. สภาพความเจริญแบบเมือง บ้านหนองปลาทองก่อนที่ความเจริญแบบ
เมืองได้แผ่ขยายเข้ามา ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาและทำเครื่องจักสานในยาม
ว่าง บ้านเรือนส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ใกล้กัน เนื่องจากความปลอดภัยและความอบอุ่นทาง
จิตใจ แต่การเดินทางไปยังที่อื่นยังคงมีความลำบากอยู่มาก ดังคำบอกเล่าของ
นางมอญ สิริบุปผา ว่า

...ตั้งแต่ยังไม่มิดถนนเข้าหมู่บ้าน การเดินทางไปตลาดนมสรวง
ใช้เวลานาน ถ้าออกจากบ้าน 2 โมงเช้าก็จะไปถึงตลาด 4 โมงเช้า
เช่นกัน ถ้าออกบ่ายก็จะถึงบ้านมืด ในบางครั้งถ้ามีฝนตก ทางจะสั้น
ไปไม่ได้ ต้องไปพักตามบ้านญาติ...⁴⁹

และคำบอกเล่าของนางบุญมี เจียงไต้ ว่า ...ในการเดินทางไปหมู่บ้าน
อื่นจะเสียเวลามาก เนื่องจากยังไม่มิดถนน ต้องเดินไปตามไร่นา อ้อมไปอ้อมมา
ทำให้เสียเวลามาก...⁵⁰

⁴⁹ สัมภาษณ์ มอญ สิริบุปผา, 1 มกราคม 2538.

⁵⁰ สัมภาษณ์ บุญมี เจียงไต้, 19 พฤศจิกายน 2537.

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การคมนาคมในสมัยก่อน ไม่มีถนน ชาวบ้านหนองป่าทองประสบความลำบากในการเดินทางและเสียเวลามาก แต่ก็มียุคหนึ่งในการสร้างความคุ้นเคยแก่บุคคลที่อยู่ในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านออกไป ดังเช่น คำบอกเล่าของนางแพง คันเฮง ว่า

...ในการเดินทางไปตลาด สิ่งของที่จะนำไปตลาดจะใส่ไว้ในตระบุง แล้วใช้หามไป ในระหว่างทางที่ไปจะพบคนที่อยู่ตามรายทาง จะมีการทักทายกัน ในบางครั้งก็จะไปพร้อมกัน เป็นการสร้างความคุ้นเคยกัน เดินกันไปคุยกันไป กระบุงที่นำไปจะต้องมีความสวยงาม ไม้อานที่หามจะทำอย่างสวยงามเป็นพิเศษ เพื่อแสดงถึงฝีมือในการทำ...⁵¹

จะเห็นได้ว่า เครื่องจักสานเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวบ้านหนองป่าทอง โดยเป็นเครื่องหามคอนที่ใช้ในการเดินทาง เมื่อความเจริญแบบสังคมเมืองได้แผ่ขยายเข้าไปในหมู่บ้านหนองป่าทอง เนื่องจากการสร้างถนนจากบ้านหนองป่าทอง ซึ่งเป็นชุมชนระดับหมู่บ้านออกมาเชื่อมกับตัวเมืองพนมสารคาม ใน พ.ศ. 2505 และสายที่สองในปี พ.ศ. 2535 นั้น ทำให้ติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านมีความสะดวกยิ่งขึ้น ดังคำบอกเล่าของนางมุล ยะหัตตะ ว่า ...เมื่อมีถนนความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนก็หายไป การใช้กระบุงในการหามของก็หายไป แต่ก็มียุคที่กลับมาแทน...⁵²

ตั้งแต่มีถนนเข้าหมู่บ้าน ทำให้หัตถกรรมประเภทกระบุงหายไป เพราะหมดความจำเป็นในการใช้ แต่ก็มียุคที่หัตถกรรมจักสานเพิ่มขึ้นเช่นกัน เช่น ตะกร้า สิ่งเหล่านี้มีผลต่อกระบวนการถ่ายทอดคือ เครื่องจักสานประเภทกระบุงจะน้อยลง ไม่มีการถ่ายทอดวิธีทำต่อ ๆ กันมา แต่เครื่องจักสานประเภทตะกร้าจะมีมากขึ้น เพราะความต้องการใช้ ทำให้มีการถ่ายทอดวิธีการทำเครื่องจักสานชนิดนี้กลับมา

⁵¹ สัมภาษณ์ นาง แพง คันเฮง, 19 พฤศจิกายน 2537.

⁵² สัมภาษณ์ นาง มุล ยะหัตตะ, 19 พฤศจิกายน 2537.

2. ลักษณะของครอบครัว ชาวบ้านหนองปลาตองนิยมการอยู่ร่วมกัน ถ้า บุตรคนใดแต่งงานก็จะปลูกบ้านให้อยู่รวมกันในบริเวณใกล้เคียง เมื่อมีการตั้งครอบครัว ใหม่ จึงจำเป็นต้องมีเครื่องจักสานในการใช้สอย เช่น ตะกร้า กระจาด ตะแกรง ฯลฯ ดังคำบอกเล่าของนางละออง คำขำ ว่า ...เมื่อมาอยู่ที่บ้านใหม่ อะไร ๆ ก็ยังไม่พร้อม ต้องขอยืมของแม่ไปใช้ก่อน เช่น เวลาจะทำอาหารต้องขอยืมกระชอน ไปคั้นกะทิ ดังนั้น เมื่อมีเวลาว่างจึงทำใช้เอง แต่บางอย่างแม่ก็ให้มา...⁵³

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า การทำเครื่องจักสานนั้นยังคงมีอยู่ เนื่องจากยังมีความจำเป็นในค่านการใช้สอย เมื่อมาตั้งครอบครัวใหม่ จึงต้องทำ เครื่องจักสานไว้ใช้ในบ้าน จึงส่งผลให้มีการถ่ายทอดกระบวนการทำเครื่องจักสาน ต่อ ๆ กันมา

จากเหตุผล แสดงให้เห็นว่า เครื่องจักสานเข้ามามีความผูกพันกับชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านหนองปลาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้มีการทำเครื่องจักสานน้อยลง แต่ยังมี ความต้องการใช้สอยเครื่องจักสานซึ่งยังคงมีบทบาทอยู่มาจนทุกวันนี้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่มีผลต่อการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่อง จักสานบ้านหนองปลาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

1. ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีและค่าครองชีพที่สูงขึ้น เนื่องจาก สภาพภูมิศาสตร์ของบ้านหนองปลาตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การเพาะปลูก การประกอบอาชีพส่วนใหญ่จึงเป็นการทำนา ลักษณะเศรษฐกิจแก่กินนั้นจะเป็นการผลิตเอง ใช้เอง คือ ช่วยตัวเองทุกอย่าง ไม่มีการแลกเปลี่ยนซื้อขาย พอมีเวลาว่างชาวบ้านหนองปลาตองจะนำไม้ไผ่ ซึ่งเป็น ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เป็นจำนวนมากมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต นับตั้งแต่

⁵³สัมภาษณ์ ละออง คำขำ, 1 มกราคม 2538.

การสร้างใด คราค ตะกร้า กระจอม กระจุง ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น ลอบ ไช กระจัง แต่ในปัจจุบัน เมื่อความเจริญเข้ามาในหมู่บ้าน ความเจริญทางเทคโนโลยีแพร่เข้ามาในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว แทบทุกบ้านจะมีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ พัดลม นอกจากนี้ การที่ราคาของสินค้าสูงขึ้น ทำให้ชาวบ้านหนองปลาตองต้องขนขวายหารายได้เพิ่มขึ้น เนื่องจากผลผลิตจากการทำนามีรายได้ไม่แน่นอน ในบางปีจะได้ผลดี แต่ในบางปี ถ้าฝนตกมาก น้ำป่าจะไหลมาท่วมไร่นา ปีนั้นก็จะประสบภาวะขาดทุน เศรษฐกิจตกต่ำ ถ้าปีใดผลผลิตดี ชาวบ้านก็สามารถลืมตาอ้าปากได้

การทำนาของชาวบ้านหนองปลาตอง ทำปีละครั้ง ชาวบ้านจึงมีเวลาว่างมาก เกือบทุกบ้านจึงประกอบอาชีพทางจักสานเป็นอาชีพรอง เมื่อทำได้มากจะมีการขาย ซึ่งเป็นรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง และรายได้เหล่านี้ยังมีส่วนช่วยครอบครัวได้ ดังคำบอกเล่าของนางบุญมี ฉะยงใจ ว่า ... "เครื่องจักสานทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น เนื่องจาก เวลาจะซื้อปุ๋ยใส่่นา ก็ต้องมาเอาเงินจากการขายเครื่องจักสานไปซื้อ" ...⁵⁴ และจากคำบอกเล่าของนางมุล ยะหัตตะ ว่า ... "จะยังทำเครื่องจักสานต่อไป เพราะเป็นการเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว จะให้ทำอย่างอื่น ก็ทำไม่ไหวแล้ว" ...⁵⁵ และจากคำบอกเล่าของนางแพงที โอสถานนท์ ว่า ... "การทำเครื่องจักสานก็ยังคงมีการทำอยู่ตลอดไป เพราะยังมีความต้องการในด้านการใช้สอยอยู่ และเป็นการประหยัดอีกทางหนึ่ง เพราะไม่มีไม้เอง" ...⁵⁶

⁵⁴ สัมภาษณ์ บุญมี ฉะยงใจ, 19 พฤศจิกายน 2537.

⁵⁵ สัมภาษณ์ มุล ยะหัตตะ, 19 พฤศจิกายน 2537.

⁵⁶ สัมภาษณ์ แพงที โอสถานนท์, 19 พฤศจิกายน 2537.

นอกจากนี้ การมีถนนเข้าหมู่บ้านก็ยังคงมีประโยชน์ เพราะทำให้การไปมา
ติดต่อกันสะดวก มีผู้มาซื้อซื้อเครื่องจักสาน ทำให้ชาวบ้านหนองปลาตองมีรายได้เพิ่มขึ้น
จากเดิม ถึงกับบอกเล่าของนางมอน ศิริรูปผา ว่า

...แต่ก่อนทำเครื่องจักสานไว้ใช้เอง ถ้ามีมากก็จะขายให้คนในหมู่บ้าน
หรือแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้าน โดยเอามาถึงบ้าน ไม่มีการนำออกไป
ขายข้างนอก ทั้งแต่มีถนนก็มีรายได้เพิ่ม โดยมีผู้มาซื้อซื้อเพิ่มขึ้น ใน
บางครั้งก็จำหน่ายให้คนนอกหมู่บ้าน ซึ่งถ้าคิดใจในฝีมือก็สั่งทำเพิ่ม
แต่ถ้าสั่งในปริมาณมาก ทำไม่ไหวก็ไม่ทำ แต่ถ้าสั่งไม่มากก็จะรวมกลุ่ม
กันทำ... 57

จากหลักฐานดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การทำหัตถกรรมเครื่อง
จักสานยังคงมีอยู่ตลอดไป และจะต้องมีการถ่ายทอดการทำต่อกันมา ควบคู่กันที่ยังคง
มีการใช้สอยอยู่

2. การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ก็มีส่วนทำให้การทำเครื่องจักสาน
ลดน้อยลง เนื่องจากจังหวัดพะเยาเป็นจังหวัดหนึ่งในแผนการพัฒนาชายฝั่ง
ทะเลภาคตะวันออก ส่งผลต่อการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมบางจังหวัด กล่าวคือ
อุตสาหกรรมที่เข้ามามีจำนวนเพิ่มขึ้นและเป็นอุตสาหกรรมหลายประเภท นอกเหนือ
จากการเกษตรกรรม เช่น ผลิตภัณฑ์ยาง ผลิตภัณฑ์พลาสติก อุปกรณ์
ไฟฟ้า ทำรองเท้า ฯลฯ ลักษณะการลงทุนของอุตสาหกรรมมีในรูปของเอกชน
รัฐบาลกับภาคเอกชน และรัฐบาลไทยกับต่างประเทศ เช่น นิคมอุตสาหกรรมเวสโกลว์
นิคมอุตสาหกรรมเกตเวย์ เป็นความร่วมมือของนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

จากข้อมูลทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดพะเยา พ.ศ. 2534
ได้สรุปจำนวนโรงงานที่ได้รับอนุญาตประกอบกิจการ ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2534

มีทั้งหมด 551 โรงงาน⁵⁸ ซึ่งจากผลของการมีโรงงานนั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพ คนในวัยหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะมีอาชีพรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม⁵⁹ เพราะเป็นอาชีพที่มีรายได้แน่นอน มีรถโดยสารสำหรับรับ - ส่งคนงานไว้บริการฟรี ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนหันมาทำงานในโรงงานมากขึ้น การสืบต่ออาชีพเกษตรจากครอบครัวลดน้อยลง แต่บุคคลเหล่านี้มิได้ละทิ้งการจักสาน จะทำในเวลาว่าง โดยการช่วยทำในครอบครัว แต่ก็ทำได้น้อยกว่าเดิมเนื่องจากไม่มีเวลา ถึงคำบอกเล่าของนางแพง คันเฮง ว่า

...ตั้งแต่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตใกล้เคียง ทำให้มีการทำเครื่องจักสานน้อยลง เพราะเมื่อเปรียบเทียบจำนวนเงินที่ได้จากโรงงานจะมากกว่าการผลิตเครื่องจักสาน แต่พวกเขาก็ไม่ทิ้งการทำเครื่องจักสาน ถ้ามีเวลาว่างก็ทำ...⁶⁰

จะเห็นได้ว่า การที่มีโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้คนในหมู่บ้านที่มีอยู่ในวัยแรงงานไปทำงานที่โรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมด ทำให้เกิดผลเสียคือ มีการทำเครื่องจักสานน้อยกว่าเดิม เพราะขาดผู้รับการถ่ายทอด และผู้ผลิตเครื่องจักสาน

3. เครื่องจักสานมีราคาสูง เนื่องจากเครื่องจักสานแต่ละชิ้นต้องใช้เวลาในการผลิตนาน เพราะทำด้วยมือ จึงมีราคาค่อนข้างสูง ถึงคำบอกเล่าของนางแพง คันเฮง ว่า ... "ตะเกียงไม้ไผ่ดวงหนึ่ง จะใช้เวลาทำ 5 - 6 วัน ราคาจำหน่ายดวงละ 200 บาท" ... และคำบอกเล่าของนางบุญมี ฉะเชิงเทรา ว่า ... "ตะกร้าลายคอกพิศุไลใบหนึ่ง จะใช้เวลาทำ 15 วัน แต่ถ้าเร่งทำจะใช้เวลา 10 วัน

⁵⁸สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, ทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2534.

⁵⁹บุญมา พงษ์ไหมศ, ข้อมูลท้องถิ่นฉะเชิงเทรา (ภาควิชาสังคมวิทยา สถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา, 2537), หน้า 87.

⁶⁰สัมภาษณ์ นาง แพง คันเฮง, 1 มกราคม 2538.

ขายในราคาใบละ 350 - 450 บาท แล้วแต่ขนาด"...⁶¹

จะเห็นได้ว่า ราคาของเครื่องจักสานเมื่อเปรียบเทียบกับเวลาในการผลิต จะมีราคาไม่แพง แต่เหตุที่ไม่ได้รับความนิยมเพราะเมื่อเปรียบเทียบกับผลิตภัณฑ์ชนิดอื่นที่ผลิตขึ้นมาในระบบโรงงานอุตสาหกรรม เช่น ผลิตภัณฑ์จากพลาสติก จะพบว่า ผลิตภัณฑ์เหล่านี้จะมีราคาถูกกว่า และมีความคงทนมากกว่า จึงหันมานิยมผลิตภัณฑ์เหล่านี้แทน ประกอบกับเครื่องจักสานยังไม่มีตลาดในการจำหน่ายมากนัก ทำให้มีการผลิตเครื่องจักสานน้อยลง

สิ่งเหล่านี้มีส่วนให้มีการทำเครื่องจักสานน้อยลง เพราะถ้าทำไปแล้วจำหน่ายไม่ได้ ทำให้ไม่มีเหตุจูงใจในการผลิต คนหันมาทำเครื่องจักสานน้อยลงกว่าเดิม

จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจซึ่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีผลต่อการถ่ายทอดหัตถกรรมเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณ มีการถ่ายทอดวิธีทำเครื่องจักสานน้อยลง แต่ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์และมีหน่วยราชการที่ให้ความสนใจ เอาใจใส่ในค้ำนี้ ใ้ร่วมมือกันที่จะอนุรักษ์รักษาเครื่องจักสานให้คงอยู่ตลอดไป ด้วยวิธีการถ่ายทอดตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

วิชาญ สมบูรณ์ยิ่ง กล่าวไว้ว่า "จะให้ความช่วยเหลือในค้ำเครื่องจักสานของหมู่บ้านตลอดไป"⁶²

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶¹ สัมภาษณ์ บุญมี เฉียงไต้, 19 พฤศจิกายน 2537.

⁶² สัมภาษณ์ วิชาญ สมบูรณ์ยิ่ง, ผู้ประสานงานการศึกษาออกโรงเรียน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 24 มีนาคม 2538.

วचना นนตะภา กล่าวว่า "จะให้ความช่วยเหลือในค้ำเครื่องจักสานของหมู่บ้านนี้ โดยจะจัดหาน้ำมันเคลือบเงา และจะหาตลาดเพื่อการจำหน่ายให้ เพื่อให้ได้มีการทำเครื่องจักสานตลอดไป"⁶³

แพง คันเฮง กล่าวว่า "จะพยายามอนุรักษ์การทำเครื่องจักสานเพื่อเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นตลอดไป"⁶⁴

จากหลักฐานเหล่านี้ เป็นสิ่งยืนยันว่า เครื่องจักสานจะยืนยงคู่กับหมู่บ้านหนองปากทอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ตลอดไปตราบเท่าที่ชาวบ้านหนองปากทอง และหน่วยราชการเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และให้การสนับสนุนในการสืบทอดการทำเครื่องจักสานตลอดไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶³สัมภาษณ์ วचना นนตะภา, พัฒนาการตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, 24 มีนาคม 2538.

⁶⁴สัมภาษณ์ แพง คันเฮง, 25 ธันวาคม 2537.